

ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Արեդյանի անվան գրականության
ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող

Բան. գիտ. թեկն.

arqmenik@gmail.com

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵՎԱՐՔ

(Հարցարանն իբրև ընթացիկ գրականության արժևորման փորձ)

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հարցարան, բանավեճ, քննարկում, հարցադրում, հոգեվարք, ճգնաժամ, գնահատում, արժևորում:

Ключевые слова и выражения: вопросник, диспут, обсуждение, вопрос, агония, кризис, оценка.

Key words and expressions: questionnaire, dispute, discussion, question, agony, crisis, assessment.

1994 թվականին, արդեն թիկունքում թողած ընթացիկ գրականությանն ու վերաժնորմանն ու վերագնահատման բազմաթիվ քննարկումներ ու հարցադրումներ, շատ հաճախ դրանց մասին մոռացած՝ «Գրական թերթը» կազմակերպեց հարցում, որի նպատակը Արցախյան շարժման և անկախության վերջին 5՝ տևողությամբ թերևս կարճ, բայց բովանդակությամբ չափազանց կարևոր տարիների կատարվածը հանրագումարի բերելն էր: Նախևառաջ՝ գրականության ու գրական ընթացքի զարգացման տեսանկյունից, բնականաբար:

Հարցարանը բաղկացած էր երեք ընդարձակ հարցերից, սակայն մեր հոդվածի խնդրադրության տեսանկյունից առանձնացնենք հենց առաջինը. *«Պետական հովանավորությունից զրկված և «շուկայական» տարերքի մեջ հայտնված գրականությունն այժմ ունի այն անսահմանափակ ազատությունը, որի մասին գրողներից շատերը երազում էին: Նրանք այժմ կարող են գրել ինչի մասին կամենան և ինչպես կամենան: Չկան գաղափարական և թեմատիկ պարտադրանքներ* (բնագրում՝ արտադրանքներ. ըստ ամենայնի՝ վրիպակ է.՝ Ա. Ն.): *Մակայն ասպարեզում չկան այն բարձրարժեք, մնայուն գեղարվեստական գործերը, որոնք պիտի տալին մեր ժամանակի լիարժեք պատկերը: Հայ գրականությունն ապրում է ճգնաժամային վիճակ: Ինչո՞ւ էր բացատրում դա: Ինչպե՞ս էր*

պատկերացնում հայ գրականության հետագա գոյատևումը և զարգացումը նոր պայմաններում»¹:

Հարցարանին պատասխանել են՝ նախ գրականագետ Դավիթ Գասպարյանը, արձակագիր Ալվարդ Պետրոսյանը, գրականագետ Ազատ Եղիազարյանը², ապա թերթի հաջորդ համարում՝ արձակագիր Զորայր Խալափյանը, գրականագետ Լևոն Մկրտչյանը, արձակագիր Կամարի Տոնոյանը և գրականագետ Լևոն Հախվերդյանը³:

Ու թեպետ նյութի տակ կրկին գրված էր ***շարունակելի***, սակայն հաջորդ համարներում այլևս այդ հարցարանի պատասխաններ չեղան: Դա կարելի է բացատրել նաև «Գրական թերթի»՝ հատկապես այդ տարում չափազանց անկանոն պարբերականությամբ, ընդ որում՝ տպագրված համարների միջև այսպես ասած՝ միջակայքը երբեմն կարող էր ամիսներ տևել, այլև ստացված պատասխանների շուրջ ուրիշ հրապարակումներում այլ անդրադարձներով:

Մասնավորապես՝ հարցարանում առկա «հայ գրականությունն ապրում է ճգնաժամային վիճակ», «հայ գրականության հետագա գոյատևումը» ձևակերպումները, ըստ ամենայնի, պայմանավորել են, գուցեև անկախ, գրականագետ Սեյրան Գրիգորյանի «Անկախ Հայաստանի գրական հոգեվարքը»⁴ վերնագրված հոդվածի խոսույթն ու ասելիքը: Մեծ հաշվով՝ Գրիգորյանի այս հոդվածը հարցարանի պատասխան չէ, սակայն արձագանքում է հենց այդ տրամաբանությանը:

Սեյրան Գրիգորյանի հոդվածին դեռ կանդաղադառնանք, մինչ այդ նշենք, որ հարցարանի պատասխանները բնավ էլ միտված չէին խնդիրների համակարգային ընկալման ու մեկնաբանման: Հերթապահ դատողություններն ու արդեն իսկ նկատվող կարոտախտը անցյալի նկատմամբ, պատասխանողներին երբեմն հնարավորություն չէին տալիս ռեալ տեսնել գրական իրականությունն ու ստեղծվող գրականության յուրահատկությունը: Չմոռանանք՝ 1994 թվականն էր, և արդեն իսկ լույս էին տեսել Լևոն Խեչոյանի «Խնկի ծառեր», Ադասի Ալվազյանի «Երկրի վրայի զբաղմունքը», Գուրգեն Խանջյանի «Շարժասանդուղք», Հովհաննես Գրիգորյանի «Հրեշտակներ մանկության երկնքից» և մի շարք այլ գրքեր, որոնք նույնիսկ հետագա տասնամյակներում արժևորվեցին որպես 1990-

¹ «Գրականությունը նոր ժամանակներում», «Գրական թերթ», 1994, թիվ 5:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ «Գրականությունը նոր ժամանակներում», «Գրական թերթ», 1994, թիվ 6:

⁴ Տե՛ս «Գրական թերթ», 1993, թիվ 14, նույնը՝ ***Սեյրան Գրիգորյան***, Բանասիրություն և բանավեճ, Երևան, «Զանգակ-97», 2002, էջ 142-154:

ական թվականների դիմագիծը որոշարկող գրքեր: Բայց բուն ընթացքի մեջ, այդ և մի քանի այլ հրաշալի գրքերի գոյությամբ, շատերը տեսնում էին միայն ճգնաժամ ու հոգեվարք:

Գրականագետ Դավիթ Գասպարյանն իր պատասխանում նախ արձանագրում է ընթացիկ վիճակի այսպես ասած՝ շուկայականությունը, որի պայմաններում, անգամ տպագրական ճգնաժամի պայմաններում, ունևոր գրամուկներն ու միջակություններն են հիմնականում գիրք հրատարակում և փչացնում ընդհանուր տպավորությունը: Բայց նա հույս է հայտնում, որ գրվել են գեղարվեստական մնայուն գործեր, որոնց հենքով՝ նա հարցաթերթիկի «գոյատևում» բառը ապագայի տեսանկյունից փոխարկում է ծաղկումի: Այնուամենայնիվ, Դավիթ Գասպարյանի ընթացիկ գնահատումները մի փոքր վերացական են:

Իրավիճակը շուկայական է որակում նաև արձակագիր Ալվարո Պետրոսյանը, այն տարբերությամբ, որ ավելի նախընտրում է «բազար» բնորոշումը: «Ես այն կարծիքին չեմ, թե ստեղծագործական ճգնաժամ է»⁵, - նշում է նա իրավացիորեն խնդիրը կապելով այն բանի հետ, որ դեռ երկրի, հասարակության կյանքում պետք է որոշակի հստակություն մտնի, որպեսզի ստեղծվող արժեքները առավել հստակ մատնանշվեն:

Գրականագետ Ազատ Եղիազարյանն ընթացիկ գրականությունը գնահատելու համար նախևառաջ կարևորում է խորհրդային շրջանում ստեղծված գրականության ու գրական կյանքի ճշմարիտ ու անկանխակալ վերարժևորումը: Մյուս կողմից՝ հայ գրականության զարգացումը Եղիազարյանը տեսնում հասարակության պահանջմունքի մեջ. «Գրականության զարգացումը և գոյատևումը նոր պայմաններում հսկայական չափով կախված կլինի այն բանից, թե հասարակությունն իր մեջ ուժ կգտնի՞՞ պայքարելու հանուն հոգևոր արժեքների»⁶:

Արձակագիր Զորայր Խալափյանն համառոտ է այս հարցի պատասխանում, և ավելի գերադասում է մետաֆորիկ անդրադարձը: Նոր ժամանակներ են, նոր սերմեր են ցանվել և պետք է սպասել դրանց ծիլ տալուն. «Գրականությունը, բնականաբար, քիչ հետ է մնում պատմությունից, - արձանագրում է նա, - նախ պիտի կատարվեն տրոյական դեպքերը, նոր հետո լույս աշխարհ գան «Իլիականն» ու «Ոդիսականը»⁷: Լևոն Մկրտչյանի պատասխանում վատ քողարկված հեգնանք ու նույնիսկ չարախնդություն կա ընթացիկ իրականության ու հատկապես ստեղծվող

⁵ «Գրականությունը նոր ժամանակներում», «Գրական թերթ», 1994, թիվ 5:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ «Գրականությունը նոր ժամանակներում», «Գրական թերթ», 1994, թիվ 6:

գրականության ու գրողների վիճակի մասին: Ըստ ամենայնի՝ նրա խոսքում ամենից ակնհայտն է ի հայտ հայտ գալիս կարոտախտը նախկին հասարակարգի հանդեպ, որը հետագայում շատ ավելի պիտի սրվեր շատ շատերի մոտ: «Մենք ռուսական մշակությանը ոլորտի մեջ ենք,– ասում է նա,– Ինչո՞ւ մենք պիտի գրականության հարցերում նայենք, թե ինչ է կատարվում Ամերիկայում և նմանվենք Ամերիկային»⁸: Այս տրամաբանությամբ էլ նա ամրագրում է՝ «Երբ արգելված չէ գրել ինչ մասին կամենաս և ինչպես կամենաս, որքան էլ պարադոքսային թվա, վատ է գրվում»⁹՝ մեր տպավորությամբ՝ հետադեմ ու կարոտախտային բանաձևում: Մյուս կողմից՝ բավական սթափ են Լևոն Մկրտչյանի՝ ընդհանրապես գրողական ազատությանը վերաբերող տեսակետները: Եվ այո, գրական հետագա զարգացումներն էլ եկան հաստատելու, որ «Գրաքննության բացակայությունը, ազատ գրելու և հրատարակվելու հնարավորությունը դեռևս ազատություն չէ»¹⁰:

Արձակագիր Կամարի Տոնյանն անպատասխան է թողել հարցարանի առաջին ու մեզ հետաքրքրող հարցը, և դա ինքնին վերաբերմունք է: Մյուս կողմից՝ նրա մյուս պատասխաններում կարելի է որսալ նաև այդ պատասխանը: Ժխտողական կիրքը, որ իշխում է նրա խոսքում, ավելի շատ իմացությունների ի ցույց դնում է, քան բուն իրականության սթափ վերլուծություն:

«Հայ գրականության այսօրվա ճգնաժամային վիճակը բացատրվում է հայ իրականության ճգնաժամային վիճակով»,– արձանագրում է գրականագետ Լևոն Հախվերդյանը, ըստ էության՝ կրկնելով Ազատ Եղիազարյանի վերևում բերված տեսակետը, այն տարբերությամբ, որ Հախվերդյանը գնահատում է ներկան, իսկ ահա Ազատ Եղիազարյանը նույն հենքով փորձում է կանխագուշակել հայ գրականության ապագան: Լևոն Հախվերդյանն էլ, հարցարանի մյուս պատասխանողների պես, ի վերջո, չի կարողանում շրջանցել շուկայական հարաբերությունները, բայց բարձրացնելով մի շատ կարևոր հարց: Արձագանքնելով այն հարցին, որ ազատություն տալով գրողներին՝ պետությունը ըստ էության ձեռք է քաշել նրանցից, և արձագանքնելով շատերի դժգոհություններին, Հախվերդյանը գրում է. «Հապա ինչպե՞ս էին մեր հները, մեր լավերը գրականություն ստեղծում նախքան հեղափոխությունը»:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում:

Գրական ընթացքը, այնինչ, անկախ տարբեր գնահատումներից շարունակվում էր՝ գրքեր էին հրատարակվում, գրախոսությունները էին գրվում, և, ամենակարևորը, ստեղծվող գրականության շուրջ երբեմն՝ երկար, երբեմն՝ կարճ տևողությամբ բանավեճեր էին կայանում, որոնցում փորձում էին բացառապարզվել արդի հայ գրականության դիմագիծը որոշարկող հատկանիշները, կամ առանձնացվել անհեռանկար ու խոտելի երևույթները:

Եվ, այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ էր անկախ Հայաստանի գրական կյանքը որակվում որպես հոգեվարք: Մեյրան Գրիգորյանի «Անկախ Հայաստանի գրական հոգեվարքը» հոդվածը¹¹, թերևս, առավել ամբողջականորեն է փորձում պատասխանել այդ հարցին: Հեղինակի խոստովանությամբ՝ հոդվածի գրության դրդառիթմը Լևոն Հախվերդյանի «Պատերազմը և գեղարվեստական մշակույթը» հոդվածն է¹², ավելի ստույգ դրանում առկա «Կինդրեի, որ օգնեք» հորդորը, որին անսալով Գրիգորյանը որոշում էրիտասարդի, հայոց անկախության ժամանակների զավակի երկյողածությամբ տալ «չունենք»-ի ու «չկա»-ի իմ բացատրությունները¹³:

Մեյրան Գրիգորյանը, ի տարբերություն, օրինակ՝ «Գրական թերթի» հարցարանի պատասխանողների, գրականության հոգեվարքի խնդիրը կապում է ոչ թե անկախության փաստի, ազատությունների կամ շուկայական հարաբերությունների հետ, այլ փաստում է, որ դրա պատճառների «զգալի մասը թաքնված է նախընթաց տարիների մեջ»¹⁴: Այս տրամաբանությամբ՝ նա վերլուծում է հայ գրականության նախընթացը և հատկապես իր բնորոշմամբ՝ «80-ականների գրական շարժումը»: Գրիգորյանի գնահատմամբ՝ 80-ականներին, ի տարբերություն, կրկին իր բնորոշմամբ՝ «հետպարտիզանական հայ գրականության», երբ «Գրական միտքը Պարույր Սևակի առաջնորդիչ բացակա ներկայությամբ դեռ շարունակում էր տքնաջան աշխատանքը»¹⁵, «Արդի հայ գրականությունն ապրում էր գրական նյութի, գեղագիտական «թիկունքի» հզորացում»¹⁶ Հայաստանում ստեղծված գրականությանը գումարվել էին նաև «վերադարձած» արժեքները՝ նախկինում մերժված գրողներ ու գրքեր: Սա

¹¹ Տե՛ս «Գրական թերթ», 1993, թիվ 14, նույնը՝ *Մեյրան Գրիգորյան*, Բանասիրություն և բանավեճ, Երևան, «Զանգակ-97», 2002, էջ 142-154:

¹² Տե՛ս «Գրական թերթ», 1993,

¹³ «Գրական թերթ», 1993, թիվ 14, նույնը՝ *Մեյրան Գրիգորյան*, Բանասիրություն և բանավեճ, Երևան, «Զանգակ-97», 2002, էջ 143:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 144:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում:

նաև ինչ-որ առումով հակառակ էֆեկտ ունեցավ. «Գեղագիտական, նաև՝ բարոյական-քաղաքացիական բարձր չափանիշների և առկա վիճակի միջև գոյացավ վակուում, դատարկ տարածություն: Հայաստանյան գրականությունը իրեն հայտնաբերեց ճգնաժամի մեջ»¹⁷: Թվարկելով նաև «արտակարգ և արտառոց» որոշ հանգամանքներ, այնուամենայնիվ, Գրիգորյանն այդ ճգնաժամը պայմանավորող գործոնները համարում է «պատմական և առարկայական»: Իր բնորոշմամբ՝ «Պատմության մեծ վերադարձը», որն արտահայտվեց Ղարաբաղյան շարժմամբ, անկախացմամբ ու, ցավոք, ողբերգություններով՝ երկրաշարժ, պատերազմ, դարձան պատճառը մեր գրականության ջլատման:

Գրական հոգեվարքի մյուս պատճառը Սեյրան Գրիգորյանը համարում է այն, որ «Հայաստանի գրողներից շատերը համազգային ու ասնհատական փրկության ուղիները տեսնում են քաղաքական գործունեության մեջ»¹⁸: Նա թվարկում է մի շարք գրողների անուններ, որոնք ոչ վաղը անցյալում գլխավոր դեմքեր ու ստեղծագործական որևէ ուժ ներկայացնող կարևոր հեղինակներ էին, և այժմ զբաղված են քաղաքական, կուսակցական, պաշտոնական գործունեությամբ՝ Հրանտ Մաթևոսյան, Ռազմիկ Դավոյան, Վանո Սիրադեղյան, Ռուբեն Հովսեփյան, Աղվան Վարդանյան, Հակոբ Մովսես, Հրաչյա Թամրազյան, Վազգեն Սարգսյան: Հետաքրքիր է, որ այս երևույթը Սեյրան Գրիգորյանը բնորոշում է որպես **դասալքություն**, որը «որոշակիորեն ունի երկու ծանր հետևանք՝ գրականության ամլացումը և բարոյական ոգու անկումը»¹⁹: Ուստի, իբրև «մեր օրերի ամենամեծ գրական երազանք» Սեյրան Գրիգորյանը համարում է «հայ գրողների վերադարձը, որը կլինի առավել վսեմ ու իմաստալից, քան վերադարձը անառակ որդու կամ դասալիք զինվորի»²⁰:

Ամեն դեպքում՝ հոգվածագիրը, ի տարբերություն մյուսների բացառապես հոռետեսական կանխատեսումների ու ընթացիկ գնահատականների, փորձում է տեսնել ու ձևակերպել նաև «ճիգեր՝ ի խույզ կորուսյալ գրականության»:

Իբրև լավատեսության ու հեռանկարի, կամ՝ իր խոսքով՝ «նորոգության» առաջնահերթ նշան՝ Սեյրան Գրիգորյանը դիտարկում է նախ՝ գրական մամուլի որոշակի աշխուժացումը, նոր թերթերի ստեղծումը՝ ի տարբերություն նախորդ տարիների գրական մամուլի գրեթե չգոյության:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 146:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 148:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 150:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 151:

Հաջորդ ճիգը, ըստ Գրիգորյանի «բանաստեղծական մաքառող փորձերն» են: Այդ ճիգերի ընդհանրացման և էլակետի գործում, բնականաբար, կարևորվում է գրաքննադատության դերը, որն ըստ Գրիգորյանի՝ «կաթվածահար վիճակում է». «Մինչդեռ մեծ գրականության ծնունդին նախորդող ներկա անորոշության մեջ պարզաբանմանը կարոտ բազմաթիվ հարցեր կան՝ սկսած տևականորեն արգելված գրանյութի և արդի մտածողության համաձուլումից մինչև օրվա գրական անցուղարձերի, առօրեական ընթացիկ հարցերի տեսական մշակումը»²¹:

Ավելորդ չէ նշել, որ հետագայում գրաքննադատությունը սակավ անուններով լծվեց այս կարևոր գործին, և այդ սակավ անուններից մեկն ու թերևս ամենաակտիվն ու նպատակասլացը հենց Սեյրան Գրիգորյանն էր՝ իր գրախոսություններով ու հրահրված բանավեճերով հենց այն թեմաների շուրջ, որոնք ինքն էր կարևորում հայ գրականության հոգեվարքի և ճիգի սահմանները քննաբանելիս²²:

Аркменик Никогосян

Свобода и агония

(Вопросник как попытка оценки текущей литературы)

Резюме

В статье исследуется текущая оценка армянской литературы 1990-х гг. в рамках одного опросного листа «Литературная газета» и ответов на его вопросы. Выявляются те важные вопросы, которые используются при оценке современной армянской литературы и перспектив ее развития. В 1994 году, после многочисленных дискуссий и вопросов о современной литературе, ревизии и переоценке, часто забываемой, «Литературная газета» организовала опрос, целью которого было подведение итогов событий последних 5 лет существования арцахского движения. независимость. было принести. Прежде всего, с точки зрения литературы и развития литературного процесса. Литературный процесс, однако, продолжался независимо от разных оценок: издавались книги, писались рецензии, и, самое главное, то шли длинные, то

²¹ Նույն տեղում, էջ 154:

²² Մամուլում հրապարակված հոդվածների հղումները չտեղադրելու համար՝ պարզապես հղենք Սեյրան Գրիգորյանի «Բանասիրություն և բանավեճ» (Երևան, «Զանգակ-97», 2002) հոդվածների և ուսումնասիրությունների ժողովածուն, որն ամփոփում է գրականագետի այդ շրջանի գործունեությունն իր ամբողջ համատեքստերով: Այդ մասին տե՛ս նաև *Արքմենիկ Նիկողոսյան*, Սեյրան Գրիգորյանի բանասիրությունն ու բանավեճը, «Գրական թերթ», 2004, թիվ 40:

короткие споры о создаваемой литературе, в которых пытались выявить черты, определили черты современной армянской литературы. Были отделены бесперспективные и травянистые явления.

Arkmenik Nikoghosyan

Freedom and agony

(Questionnaire as an attempt to evaluate the current literature)

Summary

The article examines the current assessment of Armenian literature in the 90s. within one questionnaire and answers to his questions. Those important questions that are used in the assessment of modern Armenian literature and the prospects for its development are revealed.

In 1994, after many years of discussions and inquiries about contemporary literature, revisions and re-evaluations, the "Literary Gazette" organized a series of events, the purpose of which was to cover the last 5 years of this movement. Independence. было принести. Forever, with the points of maturity of literature and development of the literary process. The literary process, on the other hand, continued independently of various assessments: they published books, wrote reviews, li, only the main ones, that shlin dlinnye, that short spores about the creation of literature, in which books were published, some of the contemporary Armenian literary works were determined.

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.03.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.04.2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 07.06.2022թ.